

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראל זצ"ל

חֶמְדָּה יָמִים

HEMDAT YAMIM

פְּרָשַׁת הַשְּׁבוּעַ דְּבָרִים תַּשְׁפ"ד

תורת חיים, יהושע בן נון, ספרא וסיפא - ביטול תורה? חלק ה'
הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

בשבעות האחרונים עסקנו בשאלה: האם מי שלומד תורה פטור ממצאת למלחמת מצווה? או, שדווקא תלמידי החכמים הם הראשונים שמצווים במצוות העשה של מלחמת מצווה, על הזהירות מלעבור על ביטול מצוות עשה זו, ועל הזהירות מהאיסור של "לא תעמוד על דם רעך"? כדי להשלים את התמונה מבחינה הלכתית ומחשבתית, נברר לעומק, עד כמה שאפשר במסגרת קצרה זו, מה פשר הפסוק שנאמר ליהושע בן נון: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה" (יהושע א, ח). בסוגיא במסכת מנחות (דף צט ע"ב) מצינו ארבע דעות:

א. "א"ר אמי: אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפיד". לדעתו של רבי אמי אדם שקובע עיתים לתורה, פעמיים ביום, מקיים פסוק זה. בשאר הזמן הוא רשאי לעסוק במצוות פיתוח הארץ (חתי"ס), בפרנסת משפחתו, בהתעמלות החשובה לבריאותו וכדו'. כמובן שאין סתירה בין שירות בצבא והגנת המולדת, להתמודדות עם האתגר שהפסוק מצביא עליו כל יהודי ירא שמים.

ב. אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש... לדעתו של רשב"י, גם בקריאת פרשיות קריאת שמע בערב ובבוקר, יוצאים ידי חובת הפסוק שנאמר ליהושע. כל ניסיון להציג מתן פטור מגיוס על סמך מצווה זו, לא מתאים לחלוטין לדעה זו.

ג. "שאל בן דמה בן אחותו בן ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית". לדעתו של רבי ישמעאל, אין גבול ללימוד תורה לכן אין להקדיש זמן לדברים בטלים כמו חכמת יונית. אם יש לך זמן פנוי תעסוק בתורה! גם לשיטה זו אין סתירה בין קיום הפסוק שנאמר ליהושע לבין המצווה של שירות בצבא.

ד. "ופליגא דר' שמואל בר נחמני, דאמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן: פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה, ראה הקדוש ברוך הוא את יהושע שדברי תורה חביבים עליו ביותר, שנאמר: ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל, אמר לו הקדוש ברוך הוא: יהושע, כל כך חביבין עליך דברי תורה? לא ימוש ספר התורה הזה מפיד".

לדעתו של ר' שמואל בר נחמני, אין חיוב של "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה" זו ברכה שכדאי מאוד להתברך בה. ניתן להסביר דעות אלה בשתי דרכים עיקריות.

הראשונה, הקב"ה מצווה את יהושע, שהנהגתו את עם ישראל תהיה תמיד בצמוד לערכי התורה ועבודת השם. ההצמדות לספר התורה משמעותה כי כל אדם בישראל, ובוודאי מנהיגי ציבור, צריכים לשאול עצמם בכל רגע, האם ההחלטות שהם מקבלים מתאימות לרוח התורה, הערכים והמצוות הכתובות בה?

לפי הדרך השנייה, יש שתי מצוות: האחת, לדעת מה כתוב בתורה כדי לדעת מה לעשות. והשנייה, עיסוק בדברי תורה. גמרא זו עוסקת במצווה הראשונה (עיינו שו"ת במראה הבזק ח"י תשובה עב באריכות).

יש דעות בחז"ל שזוהי משימה אין סופית. אף פעם אי אפשר לומר שהגענו למיצוי היכולת להבין בתורה. המשימה נקבעת לפי רמת האדם ויכולותיו. רבי אמי ורשב"י מציבים רף נמוך, לעומתם רבי ישמעאל מציב רף גבוה מאוד.

אם כך, ננסה להבין מה פשר הביטוי: "ביטול תורה" במקורות בחז"ל, המשמש לעתים לצערנו כ"תירוץ" לאי התגייסות. מצאנו כמה וכמה פירושים, נסיים באחד מהם הקשור לימים אלה של זכר החורבן.

בסוגיא במסכת חגיגה מצינו: "...במספתיים תבכה נפשי מפני גוה וְדַמַּע תְּדַמַּע וְתִדְרַע עֵינַי דְּמַעָּה כִּי נִשְׁבַּח עֲדָר יְקָנָן" (ירמיהו פרק יג פסוק יז): אמר רבי אלעזר: שלש דמעות הללו למה? אחת - על מקדש ראשון, ואחת - על מקדש שני, ואחת - על ישראל שגלו ממקומן. ואיכא דאמרי: אחת על ביטול תורה. ... כיון שגלו ישראל ממקומן - אין לך ביטול תורה גדול מזה" (דף ע"ב).

בדברים אלה יש חידוש בעל משמעות אדירה בימינו. חזרתו של עם ישראל לארץ ישראל והקמת מדינת ישראל, היא היא קיום התורה. הגלות היא ביטול התורה הגדול ביותר. ביטולה של הגלות הוא תיקון ביטול התורה הנורא, שהחל לפני אלפיים שבע מאות שנים. מי שמתגייס לצה"ל, ומבטיח את האפשרות לחיות בארץ ישראל, במדינה יהודית עצמאית, מבטל את העונש הנורא של "כיון שגלו ישראל ממקומן - אין לך ביטול תורה גדול מזה".

נחזור ונקרא לכל לומדי התורה בארצנו, ליטול חלק בהליך חשוב ומרומם זה. תורתם תתברך (ע"פ הירושלמי ברכות פ"ה ה"א) וחייהם יהיו עוד יותר בבחינת "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה".

נחזק את ידי משרד הביטחון וראשי צה"ל, בקיום הבטחתם כי ידאגו לכך, שהחיילים לומדי התורה, לא יצטרכו לשנות את אורחות חייהם ומנהגיהם בעבודת השם, הם יתגייסו וישתבחו בזכות שבחובה, להגן על העם בארצו.

יהי רצון שדווקא בימי בין המצרים, אחרי אלפיים שנות חורבן בגלל שנאת חנם, נרבה אחדות, נוסף אור, נזכה לניצחון על אויבי ד' = אויבי עם ישראל, נחזיר את החטופים, הפצועים יחלימו החלמה מהירה ושליומה, הקב"ה ישלח נחמה למשפחות השכולות והעולם כולו יכיר בירושלים - בירתו הנצחית של עם ישראל - העיר שכל העיניים נשואות לאורה.

(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטיוב)

לְעִילּוֹי זְשֵׁמַת

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	פרופ' ישראל אהרוני י"ד בכסלו תשפ"ג	מר משה וסרצוג כ" בתשרי תשפ"א	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א
מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיון / כ' באב	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	הרב ראובן וחיה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א
הרב אשר וגבי סוזן וסרטייל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף	ר' מאיר וגבי שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א	מר יצחק וגבי נעמי טרנסקי כ"ח באדר תשפ"א / י"ד אדר ב' תשפ"ד	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א
ר' אליהו כרמל וגבי מלכה טובע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	מר זליג וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א
גבי ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	גבי מירה קושיצקי נלב"ע כ"ב בסיון תשפ"ג	מר אלישע בן רבקה וגבי שושנה בת שרה	מר אלישע בן רבקה וגבי שושנה בת שרה	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב יוסף ברנדם ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א

ארץ חמדה, ע"ר Eretz Hemdah

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 Bruriya St.

Tel: 02-5371485 info@eretzhemdah.org WWW.ERETZHEMDAH.ORG

חֵמְדַּת הַשַּׁבָּת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

חיתוך פירות וקליפותיהן לצורות

ביום ששי אחר הצהריים זכינו להפתעה נחמדה. השכנים הגיעו עם מגש פירות משובח. שאלנו אותם במה זכינו. תשובתם הייתה שעיקר כוונתם לברר נושא הלכתי, ולצורך כך הכינו את המגש. הסברתי שאשמח לדון בהלכה, אך יתכן ואאלץ להשאיר את מגש הפירות אצלי בכדי לוודא שאני מבין את הנושא לאשורו. הם השיבו שכמובן שזו הייתה כוונתם. כל כך על שום מה?

במגש המפואר הפירות היו מעוצבים בצורות נאות שונות, וכן חלק מקליפות הפירות: קליפת התפוז, עם מעט מהפרי, הפכה לקערה לסלט פירות, קליפת האבטיח אף היא שימשה כקערה מפוארת. שאלתם היא אם יש בעיה לייצר קערה שכזו בשבת: לחתוך את הפירות, וכן את קליפת הפירות, לצורות השונות.

סוגייתנו מתחילה ממסכת ביצה (דף לג ע"ב) שם קובע רב יהודה שאין איסור של תיקון כלי באוכל, אפילו של בהמה. מדברי הגמרא יש להבחין בין שלושה דברים שונים:

- א. קיסם, או חתיכת עץ, שלא הוכן לשימוש: אסור לטלטל מפני שהוא מוקצה, ואם ישייף אותו באופן שמתקן אותו עובר על איסור דאורייתא.
- ב. עצי בשמים: מותר לטלטל, ומותר למלול (לשפשף גם באופן שמפרק את העלים ואת העץ כדי להפיק את ריחו), אך אסור לעשות ממנו משהו אחר.
- ג. מה שראוי למאכל (בהמה, והוא הדין למאכל אדם): אין איסור של מחתך או תיקון כלי.

השו"ע (סימן שכב סעיפים ד-ה) פוסק את הדברים להלכה. הניסוח שלו הוא "אוכלי בהמה אין בהם משום תיקון כלי". על פניו המשמעות היא שאין שום איסור לחתוך כל דבר שראוי למאכל, בכל אופן שהוא (ובתנאי שלא יהיה בכך ביזוי או השחתה של אוכל, כמובן, ללא קשר לשבת).

אך יש שתי סוגיות נוספות שדורשות את תשומת לבנו:

במסכת שבת (דף קלט ע"ב) רב הונא בר רבי חיון מכניס ראשי שום לתוך חבית באופן שחותם את פיו. מפשט הגמרא עולה שהדבר מותר לתלמידי חכמים בלבד, ורק באופן של הערמה.

הרמב"ם (הלכות שבת פכק כג ג) והשולחן ערוך (שיד יא) פוסקים שמותר לתלמיד חכם להשתמש במאכל כדי לסתום נקב שכזה, שכן אין תיקון כלים במאכלים, אך אסור להתיר זאת ברבים, מפני שאנשים יטעו ויתקנו את הנקבים של הכלים בדברים שאינם מאכלים. אמנם מצאנו כאן גזירה האוסרת לתקן כלים בעזרת מאכלים. אך נראה שאיסור זה מתייחס לתיקון של כלים העומדים בפני עצמם, מחשש שיתקנו אותם בעזרת חומרים שאינם ראויים לאכילה. אך אין מקור לגזור על תיקון כלים הראויים למאכל בפני עצמם.

סוגיה נוספת מופיעה במסכת ביצה (דף כח ע"א). רב חייה בר אשי אוסר לשוחט לעשות בית יד בבשר טרי ביום טוב. כלומר, כדי להקל על טלטול הבשר הטרי הביתה, היו עושים חור, מעין ידית, בבשר, ובעזרתה היו נושאים את הבשר. הגמרא מתירה לעשות את בית היד עם האצבעות, אך אוסרת על השוחט לעשות את הידית עם סכין.

מדוע אסור לעשות בית יד בבשר? רש"י מסביר שזה דרך חול. כך גם הרמב"ם (הלכות יום טוב פרק ג הלכה ו) פוסק "שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחולי". יצוין שאותה הלכה נפתחת באיסור להפשיט את העור מהבהמה בצורה אחידה, דבר שישמור על ערך העור בצורה מיטבית, אך היא טרחה גדולה. מכיוון שאין שימוש בעור ביום טוב, אין היתר לטרוח כדי לשמור על איכות העור. משמע שלפי הרמב"ם איסור יצירת הנקב בבשר נובעת מטרחה שאיננה מוצדקת, כמעשהו בחול, ביום טוב.

אך רבינו חננאל והר"ן (על הריף על אתר) פוסקים שהדבר אסור מפני שהוא נראה כעושה כלי ביום טוב, כן הוא מתקן ידית מסודרת לבשר. המשנה ברורה (בשער הציון סימן תק ס"ק טז) מביא את מחלוקת הראשונים, ואינו מכריע בה. אך הדבר מפתיע ביותר, שכן מהסוגיה בביצה דף לג (ע"ב) עלה שאין איסור לייצר כלים מדבר הראוי למאכל. אם כך, מדוע כאן ראו רבינו חננאל והר"ן לאסור את יצירת הידית של הבשר מחמת איסור יצירת כלי?

נראה שדבריהם קשורים לסוגיה הקודמת. חיתוך המאכל המקצועי של השוחט עשוי להיראות לאנשים כעשיית כלי, ויתכן שהם לא יבחינו בהבדל בין יצירת כלי ממש ובין הנקב המקצועי הזה.

אם כך הם פני הדברים, איסור החיתוך באופן המייצר כלי יהיה קיים רק אם החיתוך הוא מקצועי באופן שעשוי להטעות אנשים לחשוב שמותר לייצר כלי בשבת.

בשמירת שבת כהלכתה (מהדורת שנת תש"ע פרק יא הלכה טו) מובאת בתוספת (באותיות הקטנות, לא בהערות שבשולי העמוד) הבחנה בין חיתוך המאכל לצורך המאכל או האדם, ובין חיתוך המאכל לצורך אחר. הוא אומר שהיתר לחתוך את המאכל לכל צורך הוא רק ביחס לצורך גופו של האדם (כמו חציצת השיניים, או קיסם לתחוב בעזרתו מאכל אחר וכדו'), אך לא לדבר שאינו צורך של האדם.

אם כוונת הדברים ליישב את היחס בין הסוגיות, על פניו הדברים מחודשים ביותר. מדבריו משמע שעקרונות אסור לחתוך דבר הראוי למאכל באופן המאפשר שימוש שונה, אך יש היתר לצורך האדם. אך ניסוח הגמרא, הרמב"ם והשו"ע הוא "אוכלי בהמה אין בהם משום תיקון כלי". משמע שאין כאן היתר מיוחד, אלא קטגורית אין איסור מלאכה בכך.

יתרה מכך: מהגמרא במסכת שבת שהבאנו עולה שהשימוש בשן שום לסתום חור של חבית מותר מצד הדין, ואסור רק משום מראית עין. קשה לומר שגם שם מדובר בהיתר מיוחד. ההיפך הוא הנכון: שם מדובר על איסור מיוחד משום מראית עין.

בטור הבא נסכם את שהבאנו כאן ונתייחס להלכה למעשה.

ארץ חמדה – קישור לשיעורי "מורנו" ביוטיוב

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל:

שמואל בן ברוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	חנה בת אוריה	טל שאול בן יפה	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה
אוראל בן דליה	רות צפורה בת חנה	נטע בת מלכה	הילל בן תמר שפרה	משה בן רחל
מאירה בת אסתר	הילה צפנת בת שרה טובה	שלומית בת לאה	ישי בן מרים	חוה ראנלה בת פיילא
שלמה בן שולמית	עובדיה בן אסתר מלכה	נעם בן שלומית	עודד בן חיה	חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה
ר' יצחק בן בריינדל גיטה	ניר יצחק רפאל בן יפה	רבקה בת שרה בלה	מינדה לאה בת ליפשה ונפתלי צבי יהודה בן תמימה פרומה	

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ג)

Caracas, Venezuela

קאראקאס, ונצואלה

מרחשוון תשנ"ג

פינוי מת למקום יותר נוח מבחינת בני המשפחה והגדרת "קברי משפחה"

שאלה

דרושה לנו בדחיפות דעת כב' בנושא "פינוי מת מקברו". לאחר עיון בפוסקים, נראה שבין יתר המקרים שבהם ניתן הדבר להיעשות, קיים היתר ברור במקרה של פנוי והעברה ל"קברי משפחה". הבעייה העומדת בפנינו היא כדלקמן: ב"בית החיים" של הקהילה קבור אדם שנפטר לפני כ-30 שנה. מכל משפחתו הוא היחיד שקבור ב"בית חיים" זה. לנפטר שני בנים אשר גיל שניהם מתקרב ל-80 שנה וכמעט ואינם מבקרים את קבר אביהם מחמת מיקומו הגבוה מאוד (הרבה מאוד מדרגות) והדבר מצערם צער רב. בשנים האחרונות נפטרה אשת אחד הבנים וקברה נכרה ב"בית חיים" של קהילה אחרת בעיר. בעלה, רכש לידה "חלקה" ואף אחותו עשתה כן. במקום זה אף קבורים מחותניו וגיסתו של הנפטר דלעיל. בני המשפחה כולם מבקשים בכל לשון להעביר את עצמות הנפטר ל"בית החיים" של הקהילה האחרת (שמצידה אין כל התנגדות) שהגישה אליו נוחה ושטוחה. שאלתי היא: האם ניתן ל"צרף" את כל האמור כדי להתיר את ההעברה ולהתייחס אל הנושא כפינוי לקברי משפחה?

תשובה

בנדון דידן אף שלעת עתה אין קבורים בבית-הקברות השני ממשפחתו של המת¹, ואף כי המתעתדים להיקבר שם ממשפחתו הם בניו ולא "אבותיו"² - מכל מקום ניתן להתיר פינוי המת לבית-הקברות השני מטעם פינוי לקברי אבות, ומה גם שעתה קבורים שם מחותנו וגיסתו. אך יש להטיל שני תנאים בהיתר זה:

א. שבית-הקברות השני הוא מקום מנוחתם של יהודים אורתודוקסיים כמו הראשון³.

ב. שיהיו קברות המשפחה [קרי: המת שיפונה, והחלקות שתהיינה שמורות לבניו] יבדל"א] סמוכים זה לזה⁵.

¹ אף שב"אגרות משה" (יו"ד ח"א ס"י רלח) פיקפק, שיקרא בכהאי גוונא "קברי משפחה" (ובסי' "כל בו על אבילות" רצה לדחות דעה זו מהלכה), מכל מקום בשו"ת "ציץ אליעזר" (סוף ח"ה בקונטרס אבן יעקב ס"י כח) הסכים שיש לסמוך על ה"אור שמח" (פי"ד מהל' שמחות הט"ו), הרא"ה קוק בשו"ת "דעת כהן" (ס"י רב) ועוד אחרונים שמדבריהם משתמע כמו שכתבנו בגוף התשובה.

² גם בזה פקפק ה"אגרות משה" (יו"ד ח"ב ס"י קסא), אך בזה רבו האחרונים טפי ("ערוך", מהרש"ם ועוד) להחשיב "קבר משפחתי" כקבר "אבותיו" לענין זה.

³ ד"אין קוברין צדיק אצל...", ובוודאי דאי-אפשר לומר בכגון זה "הערב לאדם - שיהא נח אצל אבותיו".

⁴ וראוי שגם האח השני ירכוש חלקה (מלשון השאלה משתמע שרק אח אחד ואחות רכשו חלקות), ועל-ידי זה יהיו ג' גברים מן המשפחה שהוא המינימום שייחשב ל"קבר משפחה", למשתמע מדברי המהרש"ם (ח"ג ס"י שמג).

⁵ כך נראה מדברי שו"ת מהרש"ם הנ"ל וכן בשו"ת "נהרי אפרסמון" (יו"ד ס"י מא, מובא ב"כל בו על אבילות" הערה 21). ואף-על-פי שבסי' "כל בו" הנ"ל הביא מי שרצה לחדש, דדי בעובדה שקבורים באותו בית-קברות, כדי שייחשב לקבר משפחה (משו"ת "זכרון יהודה", עיי"ש עמ' 237), אין לסמוך על זה בנדון דידן משום שב"אגרות משה" פקפק מצד שה"משפחה" עדיין בחיים.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר
ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה" הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.

זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

לעיינ שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית זייל נלביע סיון תשע"ט	לעיינ רבי יעקב זייל בן אברהם ועלישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לעיינ גב' לוריין הופמן זייל	לעיינ חיים משה בן קוקה יהודית כהן זייל נלביע ז' בתשרי תשע"ה	לעיינ סוזי בת עליזה כהן זייל נלביע כ"ד בחשוון תשע"ח
--	---	-----------------------------------	--	--

לעיינ הנופלים במערכה על הגנת המולדת היידי